

Львівський національний університет імені Івана Франка

Благодійний фонд імені Майї Гарбузюк

Івано-Франківський національний академічний
драматичний театр імені Івана Франка

Майя ГАРБУЗЮК

СЦЕНІЧНІ ПРОЧИТАННЯ
ТРАГЕДІЇ “ГАМЛЕТ” В. ШЕКСПІРА
У ЛЬВІВСЬКИХ ТЕАТРАХ
(1796–1997)

Монографія

Львів
2025

Рецензенти:

д-р мистецтвознавства, професор *Олександр Клековкін*

(Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України, Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого)

канд. мистецтвознавства, доцентка *Яна Партола*

(Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського)

Рекомендовано до друку

Вченою радою Львівського національного університету імені Івана Франка,
протокол № 83/5 від 30 травня 2025 року

Гарбузюк Майя

Сценічні прочитання трагедії “Гамлет” В. Шекспіра у львівських театрах (1796–1997) : монографія / Майя Гарбузюк ; Наталія Торкут, Роман Лаврентій (передмова) ; Майкл Добсон (передмова) ; Роман Лаврентій (упорядкування, наукова редакція). – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2025. – 252 с., іл.

ISBN 978-617-10-0924-0

Монографія є результатом багаторічного дослідження української шекспіріани, яке провадила відома театрознавиця Майя Гарбузюк у часі роботи над кандидатською дисертацією “Сценічні прочитання трагедії «Гамлет» В. Шекспіра у львівських театрах (1796–1997)”, захист якої відбувся 2007 року.

Вибудовуючи у подальшому тяглість сценічних прочитань в Україні від кінця XVIII до кінця XX ст. однієї з найвизначніших трагедій Шекспіра, Майя Гарбузюк детально прописала мультикультурний мистецький і театральний простір Львова за 200 років. У цьому просторі співіснують різні національні культурні виміри: німецькомовний австрійський, польський, український театри пропонують свою візію «Гамлета» і через сценічну його інтерпретацію засвідчують культурну зрілість власної традиції.

Монографію адресовано театрознавцям, мистецтвознавцям, історикам культури, культурологам, літературознавцям і перекладознавцям, а також – широкому колу шанувальників творчості Вільяма Шекспіра і театральної культури, зокрема української.

© Софія Гарбузюк

© Благодійний фонд імені Майї Гарбузюк

© ЛНУ імені Івана Франка

© Івано-Франківський драмтеатр

ISBN 978-617-10-0924-0

З М І С Т

<i>Наталія Торкут, Роман Лавренцій. Майя Гарбузюк і українська театральна шекспіріана: інтелектуальна біографія на тлі доби</i>	5
<i>Майкл Добсон. Переднє слово</i>	21
<i>Від упорядника</i>	27
 ВСТУП	 31
РОЗДІЛ 1. Історіографія та методи дослідження	39
1.1. Огляд іншомовних джерел та літератури	39
1.2. Огляд національних джерел та літератури	48
1.3. Методологія дослідження	59
РОЗДІЛ 2. Сценічні прочитання “Гамлета” іноземними мовами у театрах Львова	62
2.1. Сценічні прочитання “Гамлета” в австрійському театрі у Львові (1796–1872)	62
2.2. Сценічні прочитання “Гамлета” у польському театрі у Львові (1797–1928)	72
РОЗДІЛ 3. Переклади “Гамлета” як складова становлення та розвитку української театральної культури	114
3.1. Перші “Гамлети” в іншомовних перекладах та виставах мандрівних труп на території України (початок XIX ст.)	114
3.2. Українські переклади “Гамлета” у контексті розвитку національного театру	121
РОЗДІЛ 4. Сценічні прочитання “Гамлета” в українських професійних театрах у Львові (1943–1997)	139
4.1. Актантна модель трагедії “Гамлет”	140
4.2. Національна прапрем’єра “Гамлета” у Львівському оперному театрі (1943–1944)	148

4.3. “Гамлет” на сцені Львівського театру ім. М. Заньковецької (1957–1961)	173
4.4. “Гамлет” у Львівському театрі юного глядача ім. М. Горького (1981–1983)	191
4.5. “Гамлет” на сцені Львівського академічного театру ім. М. Заньковецької (1997)	206
ВИСНОВКИ	216
Список використаних джерел	219
<i>Додаток</i>	
Календар вистав “Гамлета” на львівських сценах (1796–1997)	234
1. Вистави “Гамлет” на сцені австрійського театру у Львові (1796–1872).....	234
2. Вистави “Гамлет” на сцені польського театру у Львові (1797–1928).....	234
3. Вистави “Гамлет” на сценах українських театрів Львова (1943–1997).....	239
Показчик імен	233

МАЙЯ ГАРБУЗЮК І УКРАЇНСЬКА ТЕАТРАЛЬНА ШЕКСПІРІАНА: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ НА ТЛІ ДОБИ¹

«Інтелектуал – це особистість, наділена здатністю репрезентувати, втілювати й формулювати послання, погляд, позицію, філософію чи переконання – звертаючись до суспільства і водночас формуючи його бачення»²

Едвард В. Саїд

В час екзистенційних випробувань, спричинених геноцидною війною, яку веде російська федерація проти України, особливої значущості набувають чинники, спрямовані на посилення стійкості нашої нації, на зміцнення національної ідентичності, збереження ціннісної парадигми і духовного ландшафту суспільства, на відтворення, трансляцію та оновлення культурних кодів. Важливу роль у катастрофічних контекстах завжди відіграє культурна пам'ять, яка, за влучною метафорою Аляйди Ассманн, "становить хребет ідентичності та витривалості суспільств під час стресу"³. Для сучасного покоління українців культурна пам'ять, як фундамент вітальної стійкості спільноти, оприявнює зв'язок із багатовіковою історію боротьби народу за власне право бути (бути українцями на власній землі, зі своєю мовою, культурою, своїми святими і героями) і формує усвідомлене відчуття відповідальності перед майбутніми генераціями за збереження власної цілісності. У цьому процесі митці і вчені-гуманітарії покликані виконувати особливу місію – бути тими, хто зберігає культурну пам'ять, постаючи одночасно її скрипторами і співтворцями.

¹ Частина цього тексту була опублікована раніше – як окрема стаття: Торкут Н. Українська театральна шекспіріана в наукових студіях, житті та креативних проєктах Майї Гарбузюк: масштаб особистості в контексті часу // Ренесансні студії. – 2023. – № 37-38. – Режим доступу: <http://rs-journal.kpu.zp.ua/archive/37-38-2023/4.pdf>. Окремі думки були проартикульовані також у некролозі: Torkut N. Maiia Harbuziuk in Memoriam (1965–2023) // Pamiętnik Teatralny. – 2023. – Vol. 72, № 4. – P. 13–23.

² "The intellectual is an individual endowed with a faculty for representing, embodying, articulating a message, a view, an attitude, philosophy or opinion to, as well as for, a public." Said E. W. Representations of the Intellectual. – Vintage Books, 1996. – P. 11.

³ Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. – Cambridge, New York: Cambridge University Press, 2011. – P. 116.

Непересічною особистістю, чия культуротворча і наукова діяльність стала потужним чинником творення культурного поля української нації кінця XX – перших десятиліть XXI ст., була Майя Гарбузюк (06.05.1965 – 14.08.2023) – талановита дослідниця театру, чий відкриття і креативні ідеї помітно збагатили світовий інтелектуальний і мистецький простір. Її передчасна смерть – непоправна втрата не лише для всіх, хто мав щастя бути у найближчому колі рідних, друзів і учнів, але й для української гуманітаристики, європейських театральних студій та світового шекспірознавства. Ці майже два роки без Майї Гарбузюк продемонстрували, що вона залишається присутньою в діях, текстах, проєктах, які надихнула. Описуючи й аналізуючи культурну пам'ять про українську театральну шекспіріану і наш театр загалом, вона зрештою стала тою, хто формує цю пам'ять. Вплив Майї Гарбузюк на сучасний культуротворчий процес триває, підтверджуючи слушність ідеї П'єра Нора про те, що пам'ять прикріплюється до особистостей, які стали знаками, символами, метафорами⁴.

Докторка мистецтвознавства і професорка Львівського національного університету імені Івана Франка Майя Гарбузюк продукувала надзвичайно цікаві наукові та творчі ідеї, якими щедро ділилася зі студентами, колегами і театральною спільнотою. Харизматична і щира, вона заряджала всіх, хто перебував поряд з нею, своєю дивовижною креативною енергією та любов'ю до театру. Високопрофесійний театральний критик і теоретик театру, вона була ініціатором і учасником багатьох мистецьких проєктів, членкинею журі цілої низки театральних фестивалів, головною редакторкою одного з найавторитетніших українських театрознавчих часописів "Просценіум".

Прекрасна організаторка і порядна людина, вона об'єднувала однодумців навколо оригінальних задумів і докладала максимальних зусиль, щоб втілити їх у життя.

Її любов до України була самовідданою і дієвою. На різних закордонних майданчиках, у лекційних аудиторіях зарубіжних університетів, на міжнародних конференціях і театральних фестивалях Майя Гарбузюк завжди достойно представляла нашу країну. Широка загальнокультурна ерудиція поєднувалася в ній з духовним аристократизмом, доброзичливістю і жіночим шармом. В час війни її активна громадянська позиція та вміння чітко розставляти ціннісні акценти сприяли активному долученню багатьох зарубіжних колег до плідної співпраці з українськими театрами й освітянами. А це, своєю чергою, зміцнюва-

⁴ Детальніше про здатність непересічних особистостей набувати символічного значення для спільнот і спроможність культурної пам'яті матеріалізуватися через символічні фігури та об'єкти див.: Nora P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire // Representations. – No. 26. – Spring 1989. – P. 7–24.

ло підтримку України світовою інтелектуальною і мистецькою спільнотами⁵.

Шекспір завжди посідав особливе місце в наукових студіях та житті Майї Гарбузюк, і той факт, що Шекспірівський інститут Бірмінгемського університету (Стретфорд-на-Ейвоні, Велика Британія) надав їй звання почесного старшого наукового співробітника (*"honorary senior research fellow"*)⁶ свідчить про визнання її внеску у світове шекспірознавство, внеску, що пов'язаний насамперед із дослідженням і репрезентацією історії та сьогодення української театральної шекспіріани.

У відомого іспанського філософа і письменника Мігеля де Унамуно є такі вельми промовисті слова, що визначали його життєве кредо: "Мені болить Іспанія" (*"Me duele la Espana"*). Перефразовуючи їх, можна сказати, що Майї Гарбузюк *завжди боліла Україна*. Від перших наукових розвідок до ґрунтовних праць, написаних в останні дні життя, у фокусі її уваги незмінно перебував Шекспір на українській сцені, роль його п'єс у розвитку нашої національної театральної традиції, у формуванні нашої культурної ідентичності як європейської нації.

Історія української театральної шекспіріани, на відміну від своїх європейських аналогів, тривалий час залишалася для світової культури такою собі *terra incognita*, що не має чітких контурів, які б окреслювали її хронологічні й географічні кордони, та рясніє білими плямами фактологічних

⁵ Про цю підтримку свідчить проведення Європейською асоціацією дослідників Шекспіра (ESRA) 23 лютого 2023 року панельної дискусії "Shakespeare Shelter", а також включення до програми Міжнародної шекспірівської конференції в Будапешті спеціального воркшопу "Shakespeare as Resistance in 21st-century Ukraine" (9 липня 2023 року), в рамках якого обговорювалися виклики, що стоять перед українською наукою в час війни, і розроблялися стратегії залучення міжнародної шекспірознавчої спільноти до їх подолання. У квітні 2023 року на запрошення Шекспірівського інституту Бірмінгемського університету представники Українського шекспірівського центру відвідали Стретфорд-на-Ейвоні, де під час урочистої меморіальної церемонії Н. Торкут мала честь проголосити тост-промову від імені України. У жовтні 2023 року в Музеї війни відбулося відкриття виставки "Шекспір і війна", де було представлено презентацію про шекспірівські вистави і шекспіроцентричні проєкти в Україні 2014–2023 років.

⁶ У різні часи високої честі стати почесними співробітниками Шекспірівського інституту Бірмінгемського університету були удостоєні такі відомі шекспірознавці, як сер Стенлі Веллс, Кетрін Александер, Джонатан Доллімор, Пол Едмондсон, Джон Джоветт, Кірнан Раян, Марджорі Гарбер, Девід Ліндлі, Кейт МакЛаскі, Роберт Смолвуд, Наталія Торкут, Мартін Бігґінс, Роберт Вілчер, Сюзен Блок, видатні театральні режисери сер Кеннет Брана, сер Грег Доран і талановиті актори, виконавці ролей у найвизначніших шекспірівських виставах і фільмах – сер Саймон Расселл Біл, леді Джанет Сузман, леді Гаррієт Волтер, Вів'єн Гейлброн.

невизначеностей. Написані за радянських часів ґрунтовні монографії Марії Шаповалової⁷ та Ірини Ваніної⁸ хоч і мають незаперечну наукову цінність, але через ідеологічну заангажованість, детерміновану політичним контекстом, залишають поза увагою великий обсяг матеріалу.

У період, коли писалися вищезгадані праці, як наголошує сучасний шекспірознавець Юрій Черняк, мало місце “протистояння двох діаметрально протилежних за своєю аксіологічною інтенційністю тенденцій. Перша, в межах якої відбувається «одомашнення» (П. Саксаганський, М. Садовський, Г. Юра), а згодом і радянське «привласнення» Шекспіра (М. Бажан, О. Борщаговський, В. Харченко, О. Левада, Н. Модестова, В. Коротич), зумовлена прагненням влади використати авторитет, ім’я і творчість Шекспіра у масштабному ідеологічному проєкті побудови нової соціалістичної країни та формування нової людини. Міфологізований Шекспір – «реаліст і народний драматург» – поступово перетворюється на іконічну постать, яка посідає одне з чільних місць у новостворюваному радянському літературному іконостасі. Другу тенденцію репрезентують інспіровані Шекспіровим словом творчі та інтелектуальні пошуки українських митців і науковців, [...] котрі, попри потужний ідеологічний тиск та нав’язувані літературним чиновництвом і цензурою кліше (Шекспір – народний геній, реаліст, захисник знедолених, провісник революції), здійснювали ґрунтовний аналіз текстів, піддаючи певній деконструкції міфологізований образ Шекспіра – «ратоборця соціалістичного гуманізму»⁹. Саме до другої тенденції відносяться вищезгадані праці М. Шаповалової та І. Ваніної, втім, обидві дослідниці розпочинають реконструкцію історії української шекспіріани з тридцятих років XIX ст., залишаючи поза увагою той факт, що ще наприкінці попереднього століття українці вже мали змогу дивитися шекспірівські вистави у виконанні австрійських та польських труп.

Таке ігнорування доволі численних німецькомовних і польськомовних вистав в українському радянському шекспірознавстві було наслідком ідеологічної установки, згідно з якою обов’язковим мав бути акцент на ролі російської культури у долученні до світової класики кож-

⁷ Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі. – Львів: Вища школа, 1976.

⁸ Ваніна І. Шекспір на українській сцені: Нарис. – Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури УРСР, 1958; Ваніна І. Українська шекспіріана. До історії втілення п’єс Шекспіра на українській сцені. – Київ: Мистецтво, 1964.

⁹ Черняк Ю. І. Специфіка актуалізації ціннісної семантики “Гамлета” В. Шекспіра в українському шекспірівському дискурсі : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Київ, 2011.

ної з націй, які входили до російської імперії, а згодом і до Радянського Союзу. У монографії М. Шаповалової читаємо: “Шекспір прийшов в українську культуру через посередництво російської мови та літератури, що зумовило й глибину розуміння його творчості, і набагато прискорило її засвоєння українськими письменниками”¹⁰. Сьогодні важко сказати, чим саме – свідомою фальсифікацією, спричиненою реальною небезпекою репресій з боку комуністичного режиму чи проявом комплексу етнокультурної меншовартості (внутрішнього колоніалізму) – була така російськоцентрична інтерпретація історії української шекспіріани, але саме вона на довгий час стала загальновизнаною і в театрознавстві, і в шекспірівських студіях. Тож вибір Майєю Гарбузюк теми кандидатської дисертації – “Сценічні прочитання трагедії «Гамлет» В. Шекспіра у Львівських театрах (1796–1997 рр.)” – був світоглядно значимим і до певної міри показовим: для неї важливим було віднайдення і висвітлення того, що десятиліттями залишалося невідомим, непоміченим чи свідомо замовчуваним або навіть забороненим.

Ця дисертація, захист якої відбувся в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України у 2007 році, стала першим ґрунтовним дослідженням сценічної історії “Гамлета” у львівських театрах за майже два століття. Майя Гарбузюк наголошувала на тому, що “внаслідок розбіжності поміж актуальними вимогами українського шекспірознавства та практичною відсутністю сучасних театрознавчих системних досліджень з цієї теми”¹¹ виникла проблемна ситуація, до розв’язання якої долучається її дисертаційна праця. У цій роботі реконструйовано хронологію постав найвідомішої шекспірівської трагедії на українських землях, від перших, що були здійснені австрійськими та польськими труппами наприкінці XVIII ст., до українських постав львівських театрів кінця XX ст.

Зібраний М. Гарбузюк під час роботи у польських архівах цінний фактаж щодо географії і регіональної специфіки ранньої театральної гамлетіани у Галичині, а також у Правобережній та Південній Україні, представлений у статті “Перші вистави «Гамлета» Вільяма Шекспіра на території України (кінець XVIII – початок XIX століть)”, що була опублікована в авторитетному виданні “Записки наукового товариства імені Шевченка”¹². Згідно з обґрунтованою у ній концепцією, сценічна гамле-

¹⁰ Шаповалова М. С. Шекспір в українській літературі... – С. 6.

¹¹ Гарбузюк М. Сценічні прочитання трагедії “Гамлет” В. Шекспіра у Львівських театрах (1796–1997 рр.): автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.02 – театральне мистецтво. – Київ, 2007. – С. 2.

¹² Гарбузюк М. Перші вистави “Гамлета” Вільяма Шекспіра на території України (кінець XVIII – початок XIX століть) // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2007. – Том CCLIV. Праці Театрознавчої комісії. – С. 129–146.

тіана 1790–1890-х років була представлена на теренах етнічної України у чотирьох мовних варіантах (німецькому, польському, російському, українському), що зумовлювалося історичними обставинами, зокрема перебуванням українських земель у складі Австро-Угорської та Російської імперій і мовною політикою урядів метрополій. Так, на території Галичини, що була складовою Австрійської монархії, театральна політика спрямовувалася на призвичаєння різнонаціонального населення (українців, поляків, євреїв та ін.) до німецькомовної культури. Перший “Гамлет”, поставлений у Львові німецькою мовою на сцені австрійського театру 19 грудня 1796 року (режисер – Франц Гайнріх Булла), був орієнтований на канони класицистичного театру. Наступні німецькомовні постанови (1804, 1806, 1807, 1832, 1842, 1850/1851), на думку дослідниці, хоча й мали різну мистецьку вартість, потерпали “від браку інтересу широкого глядача у царині драматичного репертуару”¹³. Натомість сценічні втілення Шекспірової трагедії польською мовою (1797¹⁴, 1799, 1805–1806¹⁵, 1816¹⁶) мали більше прихильників. Цікаво, що польськомовні переклади суттєво відрізнялися від Шекспірового оригіналу: і у В. Богуславського, і у Я. Н. Камінського Гамлет у фіналі залишається живим та посідає данський трон¹⁷.

Висвітлюючи історію постанов “Гамлета” на Лівобережній Україні (за російськими перекладами С. Вісковатова, М. Вронченка, М. Полевого), Майя Гарбузюк робить висновок про те, що успіхи вистав наряду залежали від характеру перекладів. “Польська перекладацька традиція була започаткована принципово як театральна – адже і переклад В. Богуславського 1797 року, і переклад Я. Н. Камінського 1805 року були саме театральними перекладами, орієнтованими на вимоги сцени і глядача, їх здійснили провідні театральні митці польської культури, досвідчені практики сцени. Це й спричинило широку та швидку популяризацію

¹³ Гарбузюк М. Сценічні прочитання... – С. 8.

¹⁴ Прем'єра “Гамлета” на польській сцені у Львові відбулася 9 квітня 1797 року (перекладач і режисер В. Богуславський).

¹⁵ Ці постанови здійснив перекладач і актор Ян Непомуцен Камінський (1777–1855), який, як наголошує М. Гарбузюк, відіграв важливу роль у розвитку театрального мистецтва не лише у Львові, а й на теренах Поділля, Центральної та Південної України. Дослідниця вбачає у цьому перекладі, надрукованому у Миньківцях, що на Поділлі, й поставленому у 1805–1806 роках у Кам'янці-Подільському, “беззаперечні вияви преромантизму”. Див.: Гарбузюк М. В. Перші вистави “Гамлета”... – С. 140.

¹⁶ Польська трупа Антона Змієвського ставила “Гамлета” в перекладі Я. Н. Камінського у Києві.

¹⁷ Детальніше про переклади і вистави див.: Гарбузюк М. В. Перші вистави “Гамлета”... – С. 134–142.

і життєздатність цих перекладів упродовж майже усієї першої половини XIX ст. Тим часом у російській літературі перші переклади, що їх здійснили С. Вісковатов (з французької переробки Ж. Ф. Дюсі) та М. Вронченко (переклад з англійського оригіналу), були власне літературними спробами¹⁸.

Окремий підрозділ дисертації М. Гарбузюк присвячено українським перекладам “Гамлета”, що їх дослідниця розглядає в контексті розвитку національного театру. Ретельно вивчаючи історію появи конкретних перекладів Шекспірової трагедії, М. Гарбузюк доходить висновку про те, що більшість із них було здійснено саме для сценічних постановок (на безпосереднє замовлення театрів). При цьому вона наголошує на пов’язаності української перекладної гамлетіани зі становленням і розвитком національного театрального мистецтва в цілому.

Надзвичайно цінною як для розуміння специфіки української гамлетіани другої половини XX ст., так і для з’ясування особливостей глибинних наративних структур у трагедії “Гамлет” бачиться запропонована у дисертації авторська актантна модель семіотико-структурного аналізу п’єси. Вона була успішно апробована Майєю Гарбузюк у процесі дослідження чотирьох сценічних постанов трагедії “Гамлет” на львівській сцені (1943, 1957, 1981, 1997). Ця модель, що спирається на принципи А. Греймаса й А. Юберсфельда, має незаперечну теоретико-методологічну цінність для театральних критиків і мистецтвознавців.

Дослідниця виявляє у Шекспіровому “Гамлеті” дві актантні структури: “середньовічну”, актуалізація якої відбувалася у сценічних виставах Й. Гірняка (Львівський оперний театр, 1943 р.) і Ф. Стригуна (Львівський академічний театр ім. М. Заньковецької, 1997), та “ренесансну”, яка визначала тональність постанови Б. Тягна (Львівський український драматичний театр ім. М. Заньковецької, 1957). Конфлікт вистави режисера В. Козьменка-Делінде (Львівський театр юного глядача ім. М. Горького, 1981) вона інтерпретує як такий, що “будувався на жорстокому накладанні «двох світів», коли герой ренесансної системи цінностей потрапляв у простір, антагоністичний його власному світоглядові, і гинув, обравши для помсти чужі закони”¹⁹.

Надзвичайно значимим для нас під час російсько-української війни постає висновок М. Гарбузюк про те, що прапрем’єра українського “Гамлета” на сцені Львівського оперного театру 1943 року (режисер Й. Гірняк) стала своєрідним актом самоідентифікації українців у європейському гуманітарному просторі, реалізацією програми “культурного націоналізму” як складової боротьби за політичне і державне самовизначення нації. До-

¹⁸ Гарбузюк М. В. Перші вистави “Гамлета”... – С. 144.

¹⁹ Гарбузюк М. Сценічні прочитання... – С. 19.

слідниця активно долучилася до повернення забутих імен і текстів, завдяки чому ми маємо уявлення про специфіку цієї знакової вистави²⁰.

В ювілейному для прапрем'єри українського "Гамлета" 2023 році М. Гарбузюк започаткувала проєкт створення віртуального білінгвального музею, мета якого – зберегти у цифровому форматі інформацію про творців тієї унікальної вистави та їх подальшу долю, про контекст, в якому вона відбувалася, про характер вистави й відгуки у пресі. Ретельно продуману концепцію музею після смерті дослідниці втілили її друзі й колеги – співробітники Українського міжуніверситетського шекспірівського центру під керівництвом Наталії Торкут, очолювана доцентом Романом Лаврентієм творча група викладачів факультету культури і мистецтв Львівського національного університету імені Івана Франка та британські колеги – професор Відкритого університету (Лондон) Нікола Ватсон і директор Шекспірівського інституту (Стретфорд-на-Ейвоні) професор Майкл Добсон. Сьогодні цей віртуальний музей став одним із дієвих інструментів деколонізації знань про Україну²¹.

Велику цінність для формування системного уявлення про генезу і специфіку становлення театральної шекспіріани в Україні мають наукові статті Майї Гарбузюк та десятки її театральних рецензій на сучасні шекспірівські вистави. Вкрай важливими є театрознавчі розвідки, присвячені окремим сценічним інтерпретаціям Шекспіра на українських сценах²², шекспірівським фестивалям²³, а також шекспіроцентричні інтерв'ю²⁴.

²⁰ Гарбузюк М. Національна прапрем'єра "Гамлета" в українському театрознавстві другої половини ХХ ст. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2003. – Т. ССXLV. Праці Театрознавчої комісії. – С. 325–338; Гарбузюк М. Театральна Шекспіріана Михайла Рудницького // Вісник Львівського університету. Серія Мистецтвознавство. – Львів, 2010. – Вип. 9. – С. 3–15.

²¹ Із надзвичайно цінним для історії української гамлетіани фактажем і аналітичними матеріалами, що стосуються особливостей перекладів "Гамлета" 1860-х – 1940-х років та національної прапрем'єри 1943 року, можна ознайомитися за посиланням: <https://www.artsteps.com/view/657d8dcb3e7698b59c6de2a7>.

²² Див.: Гарбузюк М. Скільки "Гамлетів" у "Гамлеті"? Спроба структурного аналізу класичного твору // Вісник Львівського університету. Серія Мистецтвознавство. – Львів, 2004. – Т. 4. – С. 19–27.

²³ Turkut N., Harbuziuk M., Sobol O. Shakespeare Festivals as a Medium of Value // Transfer European Values in Ukrainian Education: Challenges and Frontiers. – Lviv-Torun: Liha-Pres, 2021. – P. 159–173.

²⁴ Добсон М. Нестерпно, коли з Шекспіра роблять музей (Зустріч із професором Майклом Добсоном, директором Шекспірівського інституту у Стретфорд-на-Ейвоні. Розмовляла Майя Гарбузюк) // Просценіум. – 2018. – № 50–51. – С. 56–60.

Після блискучого захисту в 2020 році докторської дисертації²⁵, в центрі уваги якої – надзвичайно складний за когнітивною природою мистецький конструкт – драматургічні й сценічні репрезентації гетеробразів з українською семантикою у польському театрі XIX ст., дослідниця продовжувала вивчати театральну шекспіріану. Прикметною рисою наукового стилю її публікацій із шекспірівської тематики є міждисциплінарність, що формується за рахунок поєднання мистецтвознавчого і літературознавчого векторів, а також завдяки тому, що шекспірознавча аналітика завжди ґрунтується на глибокому розумінні законів сценічного мистецтва.

Слід зауважити, що внесок Майї Гарбузюк у розвиток українського шекспірознавства не обмежується суто науковими працями²⁶. Як членкиня журі щорічного Всеукраїнського шекспірівського конкурсу дослідницьких і креативних проєктів імені Віталія Кейса, вона завжди актично підтримувала талановитих конкурсантів, особливо авторів тих робіт, що пов'язані з театром, підказувала їм перспективні ідеї. Її участь у багатьох проєктах, ініційованих Українським міжуніверситетським шекспірівським центром та світовою шекспірознавчою спільнотою, завжди породжувала потужний медійний резонанс, який не тільки пробуджував суспільний інтерес, а й стимулював до пере/прочитання Шекспірових творів та перегляду вистав. У 2018 році за її безпосередньої участі в Україні відбувся студентський конкурс на найкращу рецензію на шекспірівську виставу. Роботи його переможниць – Юлії Спінчевської та Єлизавети Безушко – були надруковані у "Просценіумі"²⁷.

Ця публікація започаткувала в журналі окрему рубрику "Шекспірівські студії", яка існує до сьогодні, будучи майданчиком для презентації шекспірознавчих напрацювань сучасних українських та іноземних дослідників.

Майя Гарбузюк активно долучалася до підготовки і проведення щорічного міжнародного проєкту "Дні Шекспіра в Україні", започаткованого у 2018 році, а також усіх шести Міжнародних шекспірівських конференцій, організованих Українським міжуніверситетським шекспірівським центром.

²⁵ Гарбузюк М. Образ України у польському театрі XIX століття: імагологічний аспект : дис. ... докт. мистецтвознавства: 17.00.02 – театральне мистецтво. – Київ, 2019.

²⁶ Варто також згадати: Гарбузюк М. Українські переклади "Гамлета" Вільяма Шекспіра в контексті розвитку національного театру // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 2011. – Т. CCLXII. Праці Театрознавчої комісії. – С. 80–98.

²⁷ Дванадцята ніч (Студенти рецензують виставу "Дванадцята ніч" В. Шекспіра Миколаївського академічного художнього російського драматичного театру) // Просценіум. – 2018. – № 50–51. – С. 61–64.

Її публічні лекції завжди були позначені науковою новизною і глибиною театрознавчої аналітики, а доповіді на пленарних засіданнях наших конференцій викликали великий інтерес в аудиторії, про що свідчило динамічне і жваве обговорення, яке незмінно супроводжувало її виступи. Прикметно, що у своїй доповіді “Шекспірівська диалогія режисера Ростислава Держипільського: пост-апокаліптичний дискурс”, виголошеній на VI Міжнародній науково-практичній конференції “Великий Бард у контексті пандемії: Shakespeare and/as medicine” (23–24 вересня 2021 р.), дослідниця не тільки переконливо продемонструвала, наскільки оригінальними й цікавими є сучасні українські сценічні інтерпретації Барда, а й вчергове наголосила на тому, що Україні потрібен свій шекспірівський театральний фестиваль.

Ідея започаткування в Україні Міжнародного шекспірівського фестивалю виникла ще на початку російсько-української війни у 2014 році. Такий фестиваль мав би стати ще одним важливим майданчиком поширення інформації про нашу культуру та про український опір російському агресору. Майя Гарбузюк, яка завжди тримала руку на пульсі українського театального життя, вже тоді висловлювала припущення, що найкраще цей амбітний і вкрай потрібний проєкт зможе реалізувати Івано-Франківський національний академічний драматичний театр ім. Івана Франка. З генеральним директором Ростиславом Держипільським та акторами цього театру, серед яких чимало її колишніх студентів, Майю Гарбузюк пов’язувала багаторічна дружба і творча співпраця.

Першим етапом реалізації цієї мрії було наукове осмислення існуючого світового досвіду шекспірівських фестивалів. У 2016 році Майя Гарбузюк, як головна редакторка журналу “Просценіум”, запропонувала Наталії Торкут написати статтю на цю тематику, а після її публікації²⁸ вони неодноразово поверталися до обговорення ідеї проведення аналогічного масштабного заходу в Україні.

Наступним етапом стало особисте долучення до європейської традиції шекспірівських фестивалів. У 2018 році Майя Гарбузюк, як представниця Українського міжуніверситетського шекспірівського центру, відвідала Шекспірівський фестиваль в Крайові (Румунія), звідки повернулася із незабутніми враженнями. Як театральна критикиня, вона глибоко і змістовно проаналізувала деякі з переглянутих там вистав у своїй оглядовій статті²⁹. Про масштабність мислення дослідниці, її переконаність у

²⁸ Див.: Торкут Н. Шекспірівські театральні фестивалі в Європі: історія і сучасність // Просценіум. – 2016. – № 1–3 (44–46). – С. 80–85.

²⁹ Цю статтю Майя Гарбузюк підписала одним зі своїх творчих псевдонімів: Ілюк М. На гостину до Шекспіра... в Румунію! (Нотатки з Шекспірівського фестивалю 2018 р. у м. Крайова, Румунія) // Просценіум. – 2018. – № 50–51. – С. 48–53.

*Майя Гарбузюк, Ростислав Держипільський, Ніколета Чинпоеш, Наталія Торкут.
Івано-Франківськ, травень 2023 р.*

тому, що Україні потрібен власний Шекспірівський фестиваль, свідчить фінальний акорд згаданої публікації: “Чим іще здивував румунський фестиваль? Тим, наприклад, що добірне шекспірознавче товариство з усього світу повсякчас виявляло добру як на іноземців обізнаність з історією та сьогоденням румунського театру. Чим це пояснити? Та чому б не оцією скоро вже чвертьвіковою присутністю румунського шекспірівського фестивалю на театральній мапі світу. Чи не варто й нам започаткувати на цій мапі власну, українську шекспірівську точку? Зі скромною метою – аби й про наш театр говорили зі знанням справи на всіх континентах?”³⁰. Саме у Ростиславові Держипільському – Народному артистові України (2015), лауреатові Національної премії ім. Тараса Шевченка у номінації “Театральне мистецтво” (2019), – за плечима якого досвід успішного проведення декількох масштабних фестивалів, бачила вона найщирішого однодумця й очільника майбутнього Шекспірівського фестивалю.

У квітні 2023 року на запрошення Шекспірівського інституту Бірмінгемського університету Н. Торкут разом із М. Гарбузюк відвідали Стретфорд-на-Ейвоні, де представляли Україну на урочистостях, пов’язаних з ювілеєм “Першого фоліо”, а також на святковому параді на честь дня народження Вільяма Шекспіра. Під час цього візиту Майя Гарбузюк багато розповідала британським колегам про історію і сучасність української театральної шекспіріани. У своїх виступах і розмовах вона акцентувала увагу на тому, що в умовах повномасштабної війни більшість наших театрів, які стали шелтерами і бомбосховищами, активно допомагають

³⁰ Ілюк М. На гостину до Шекспіра... – С. 53.

Під час урочистостей, пов'язаних з ювілеєм "Першого фоліо", та святкового парадного виступу на честь Дня народження Вільяма Шекспіра у Бірмінгемському університеті. Стретфорд-на-Ейвоні, Велика Британія, квітень 2023 р.

Збройним силам України, а деякі навіть продовжують ставити Шекспіра. Такі акценти завжди справляли велике враження на британських театральних діячів і шекспірознавців, викликаючи велику повагу до української театральної спільноти. Саме тоді відбулося особисте знайомство Майї Гарбузюк із виконавицею обов'язків художнього керівника Королівського Шекспірівського театру Ерікою Вимен та закладено основи подальшої співпраці у сфері театральної освіти і мистецтва. Представники Королівського Шекспірівського театру, Шекспірівського інституту Бірмінгемського університету радо вітали ідею проведення шекспірівського фестивалю в Україні й обіцяли свою підтримку.

У травні 2023 року Український міжуніверситетський шекспірівський центр запросив до України професорку Вустерського університету – членкиню Ради Європейської асоціації дослідників Шекспіра (ESRA) та Ради Європейської мережі Шекспірівських фестивалів (ESFN) – Ніколету Чинпоеш. Майя Гарбузюк не тільки організувала її лекцію для українських студентів у стінах Львівського національного університету імені Івана Франка, а й познайомила цю відому шекспірознавицю з Ростиславом Держипільським і його трупю (так само, як у 2018 році знайомила з українською сценічною гамлетіаною Майкла Добсона). Після перегляду "Ромео і Джульєтти" у підвалі франківського театру (який від початку повномасштабної війни став ще й бомбосховищем) в кабінеті його дирек-

Майя Гарбузюк та Наталія Торкут під час урочистостей на честь дня народження Вільяма Шекспіра у Бірмінгемському університеті. Стретфорд-на-Ейвоні, Велика Британія, квітень 2023 р.

тора відбулося жваве обговорення як самої вистави, так і ідеї проведення першого в Україні Шекспірівського фестивалю, яку Ніколета Чинпоеш щиро підтримала.

Згодом, на початку серпня, франківці відвідали Шекспірівський фестиваль у Гданську (Польща), де Рада Європейської мережі Шекспірівських фестивалів, зокрема її очільники Філіп Парр, Джоана Снежко та Ніколета Чинпоеш, з великим ентузіазмом погодилися допомогти з організацією в Івано-Франківську Українського шекспірівського фестивалю, який було заплановано на червень 2024 року.

На жаль, сам перший Український шекспірівський фестиваль в Івано-Франківську проходив уже без Майї Гарбузюк. Дуже щемко було чути з вуст багатьох учасників теплі слова вдячності та визнання, що саме завдяки її творчій енергії та вірі у потенціал українського театального мистецтва це вдалося реалізувати. Зокрема, особливо влучно це підкреслила Ніколета Чинпоеш у публічній лекції “Кому потрібен Шекспірівський фестиваль?” (18 червня 2024 р.), наголосивши на вагомості події – появі української локації на масштабній і розгалуженій світовій культурній мапі шекспірівських фестивалів.

У червні 2023 року Майя Гарбузюк була запрошена на перше в історії засідання Шекспірівської групи Британського парламенту, очолюваної Джеймсом Моррісом. Вона виступила з промовою про те, яку

роль відіграє Шекспір в Україні під час війни, яке значення вистав за його п'єсами у цей час, а також подарувала від імені України ляльку – “душу Гамлета” із вистави режисера Олексія Кравчука, поставленої 2017 року у Львівському театрі “І люди, і ляльки”³¹.

Вибір подарунка не був випадковим, адже ця лялька має символічний характер. У виставі, яку, до речі, професор Майкл Добсон свого часу назвав найсильнішою з-поміж усіх “Гамлетів”, бачених ним у театрах ляльок, принц данський постає у трьох іпостасях: *першу* репрезентує велика ростова лялька, гротескна і така, що наводить жах, *друга* іпостась виступає у так званому “живому плані”, у виконанні актриси Надії Крат, а *третья* – представлена невеличкою за розміром лялькою, що символізує душу Гамлета і, відповідно, саме вона промовляє найважливіші монологи.

Знаковість подарунка не вичерпується його семантикою, в ньому, як підкреслила у Британському парламенті Майя Гарбузюк, символічно переплелися всі складні траєкторії новітньої української історії. Театри з перших днів війни стали шелтерами, але вистави відбувалися у бомбоховищах і підземних станціях метро. Режисер Олексій Кравчук, як і багато інших людей театру, пішов добровольцем на фронт і став снайпером. Сценографи вистави Оксана Россол і Олександр Сергієнко, як і багато українців, зазнали гіркої долі біженців та не втратили зв'язків з професією, а душа Гамлета продовжує жити у нових сценічних втіленнях, попри всі жахи війни. Лялька Гамлет стала другим подарунком парламентові Великої Британії від українців, і тепер вона зберігається поруч із подарованим Президентом Володимиром Зеленським шоломом, на якому написано: “У нас є свобода – дайте нам крила, щоб захистити її!”. Як наголосила Майя Гарбузюк, у цьому також присутній потужний символізм: спершу – шолом, потім – Гамлет, спочатку – війна, і поруч – мистецтво!

У багатому на події червні 2023 року Майя Гарбузюк здійснила ще одну поїздку до Великобританії – на чолі делегації з викладачів кафедри театрознавства та акторської майстерності Львівського національного університету імені Івана Франка (Мирослава Циганик, Софія Роса-Лаврентій, Роман Лаврентій) до Бірмінгемського університету. Йшлося насамперед про синхронізацію магістерських навчальних програм з театрознавства, створення твінінгових курсів (наприклад, тепер у Львівському університеті існує організована за таким принципом дисципліна

³¹ Майя Гарбузюк: “У Парламенті Великобританії я відчула, що Україна тут присутня як невід’ємна частина європейської культури, політики, її сьогодення і майбутнього” // Інтернет-сторінка Львівського національного університету імені Івана Франка. – Режим доступу: <https://lnu.edu.ua/mayia-harbuziuk-u-parlamenti-velykobrytanii-ia-vidchula-shcho-ukraina-tut-prysutnia-ia-nevid-iemna-chastyna-ievropeyskoi-kultury-polityky-ii-sohodennia-i-maybutnoho/>

Майя Гарбузюк з лялькою Гамлета (точна копія ляльки-душі Гамлета з однойменної вистави у Львівському академічному театрі естрадних мініатюр "І люди, і ляльки").

“Шекспірівські студії”, яку викладає С. Роса-Лаврентій). Завдяки комунікативному талантові Майї Гарбузюк британські колеги за короткий час стали добрими друзями львівської кафедри. Відтоді продовжується плідна співпраця українських науковців з керівницею кафедри драми і театрального мистецтва Бірмінгемського університету професоркою Джіанною Бушар та професором кафедри Ґрехемом Сандерсом, директором Шекспірівського інституту професором Майклом Добсоном, професоркою Роуз Вимен.

Ідеї Майї Гарбузюк надихатимуть ще не одне покоління театральних діячів і науковців. Проекти, плани і мрії – попри трагічний відхід самої театрознавиці у серпні 2023 року – зусиллями її друзів та однодумців поступово втілюються в життя. Зокрема, у грудні 2023 року створено вже згаданий вище – ініційований М. Гарбузюк – білінгвальний віртуальний музей, присвячений ювілеєві прапрем'єри “Гамлета” (#Hamlet_UA: Act 1, Scene 1943). Наступний неймовірний задум української шекспірознавиці, який ще чекає свого втілення, – це створення у Львові ландшафтного Шекспірового ФранкоСаду (на презентацію цього проєкту в серпні 2023 року до Львова приїжджали професори Бірмінгемського університету Ґрехем Сандерс та Майкл Добсон)³². Цей комплекс має стати не

³² Роса-Лаврентій С. Шекспірів ФранкоСад – протоптати мистецькі стежки між культурами України та Об'єднаного Королівства // Просценіум. – 2023. – № 65–67. – С. 152–155.

лише привабливою туристичною дестинацією та своєрідною культурно-мистецькою візитівкою Львівського національного університету імені Івана Франка, а й символічною репрезентацією тези засновника українського шекспірознавства Івана Франка про значимість Вільяма Шекспіра для формування ідентичності українців як європейської нації.

Простори спогадів, які формуються навколо постаті Майї Гарбузюк, наділені неймовірно високим творчим потенціалом, здатністю породжувати нові ідеї у руслі її задумів. Рішенням ради Наукового товариства Львівського національного університету імені Івана Франка восени 2023 року було започатковано традицію присудження студентам (магістрантам, аспірантам) факультету культури і мистецтв щорічної Премії імені Майї Гарбузюк за найкращий науковий доробок в галузі театрознавства. У 2024 році цю премію отримала магістрантка Олеся Остап'юк за дослідження української сценічної гамлетіани 2014–2023 років (науковий керівник – доцент Р. Лаврентій, авторка ідеї, наукова консультантка – М. Гарбузюк).

Стипендію на вшанування пам'яті професорки Майї Гарбузюк заснував і Бірмінгемський університет. Ця ініціатива британських колег спрямована на стимулювання академічної взаємодії між викладачами та дослідниками Шекспірівського інституту, факультету драми і театрального мистецтва Бірмінгемського університету й українськими науковцями та освітянами. Основна мета стипендіального проекту полягає в тому, щоб реалізувати одну із мрій української дослідниці – впровадити досвід відділу драми і театрального мистецтва Бірмінгемського університету при створенні магістерських програм Львівського національного університету імені Івана Франка, стимулювати академічну мобільність майбутніх українських театрознавців та надавати підтримку дослідницьким ініціативам задля сприяння соціальному й економічному відродженню України. Першою стипендіаткою цієї програми стала у 2024 році театрознавиця, доцентка кафедри театрознавства та акторської майстерності Софія Роса-Лаврентій, а в 2025 році стипендію отримав режисер, асистент цієї ж кафедри Євген Худзик.

Реалізація багатьох ініціатив, які пов'язані зі світлим образом нашої непересічної сучасниці, талановитої дослідниці й людини, яка завжди займала активну позицію і в професійній сфері, й у суспільному житті, стала справою честі для багатьох її друзів, колег і учнів.

Наталія ТОРКУТ, Роман ЛАВРЕНТІЙ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Ця визначна книжка постала з поєднання особливої п'єси, особливого міста та особливої дослідниці: "Гамлета", Львова та Майї Гарбузюк. Коли у травні 2018 року я вперше приїхав до України, Майя Гарбузюк зі своєю донькою Софією показували мені Львів і ми говорили про "Гамлета". Вони водили мене усіма закладами міста, де цю п'єсу коли-небудь грали німецькою, польською, українською чи російською мовами, і це стало для мене одним із найбільших і найщасливіших уроків з історії європейського театру, які я коли-небудь отримував. Ця книжка, що виходить у світ після смерті видатної історикині театру в самому розквіті її сил, має стати для світу певною розрадою. Глибоке розуміння Майї багатогранної присутності трагічного шедевр Шекспіра в історії її улюбленого міста тепер стане доступним для майбутніх поколінь, позбавленим втіхи від знайомства з нею самою.

На момент своєї першої появи у Львові шекспірівський "Гамлет" вже був дуже популярною п'єсою, і зміст та історія рецепції сприяли тому, що п'єса стала символом не лише для шекспірівської трагедії чи англomовного театру, але й для культурної пам'яті всієї Європи. Часові та географічні рамки п'єси здаються зумисно трансісторичними та загальноєвропейськими. Номінально дія п'єси відбувається в епоху вікінгів, коли данська корона вимагала данину від ранніх саксонських королівств Англії, але на початку драми принц Гамлет нещодавно повернувся до замку Ельсинор, який фактично став королівською резиденцією лише наприкінці XVI століття (через п'ятсот років після того, як виплати данини припинилися), а сам він – випускник німецького університету, заснованого у Віттенберзі допіру 1502 року. Інтелектуальні інтереси принца охоплюють ще ширший хронологічний діапазон: від давньогрецької міфології (він порівнює себе з Гераклом), Старого Заповіту (порівнює батька своєї дівчини з Єфтою, суддею Ізраїлю), падіння Трої (читає уривок з п'єси про смерть Пріама) – до богослов'я періоду Реформації та науки епохи Відродження. Фізичні масштаби п'єси також вражають: упродовж дії "Гамлета" персонажі переміщуються між Данією, Англією, Францією, Німеччиною, Норвегією та Польщею (від неї і походить ім'я одного з головних персонажів – Полоній), а п'єса у п'єсі "Вбивство Гонзаго" чи "Мишоловка", як зазначається, перекладена з італійської мови і в ній описано злочин, скоєний у Відні.

У вигаданих мандрівних акторів, які грають у “Мишоловці”, незабаром з’явилися реальні аналоги, котрі поведуть самого Гамлета маршрутами, намальованими у п’єсі. Адаптуючи свої найпопулярніші вистави місцевими мовами, деякі трупи англійських акторів ще за життя Шекспіра шукали нових глядачів на європейському континенті. Фрагментарні записи вистав сімнадцятого століття, що відбувалися у місцевих судах і на ярмарках на території нинішньої Данії, Нідерландів, Польщі, Чехії, Латвії, Естонії, Німеччини, Австрії, Хорватії, Угорщини і навіть Румунії (окремі з них дійшли аж до Германштадту, сучасного Сібіу, в Трансильванії) дають інтригуюче уявлення про перші відомі постанови п’єс Шекспіра за межами Англії. “Гамлет” був однією з них: серед інших записів про іноземні вистави зберігся текст “Покарання за братовбивство” (“Der Bestrafte Brudermord”) – значно адаптована німецькомовна версія, яка, ймовірно, представляє “Гамлета”, поставленого в шістдесятих роках XVII ст. трупою, що базувалася в Претці, неподалік від Кіля, поблизу німецько-данського кордону. Оскільки цей сценарій походить від найпершого друкованого видання “Гамлета” – першого кварту 1600 року, – то цілком можливо, що трупа з Претци складалася з місцевих акторів – наступників англійських виконавців, які покинули шекспірівський Лондон ще до публікації вдосконаленого другого кварту, появу якого датують кінцем того ж самого року.

Однак загальноновизнаний статус “Гамлета” як міжнародної класики пов’язаний з другою хвилею європейських подорожей. П’єса ніколи не втрачала популярності в Англії: навіть під час громадянських воєн і пуританського беззладдя сорокових–п’ятдесятих років XVII ст., коли лондонські театри були офіційно закриті, ми знаємо, що відбувалися підпільні вистави під скороченою назвою “Гробарі”, де показували лише сцену з гробарем – аби розчаровані глядачі могли принаймні почути, як Гамлет розмірковує над черепом мертвого блазня Йорика. Заголовна роль стала визначальною в акторському репертуарі зірок XVIII ст. Саме слава Девіда Гарріка – провідного англійського Гамлета з сорокових до сімдесятих років XVIII століття – привернула увагу європейського Просвітництва до Шекспіра загалом і “Гамлета” зокрема. Коли Гаррік організував свій перший фан-фестиваль – Шекспірівський ювілей у Стретфордї у 1769 році, – він завуальовано позиціонував себе як живого представника Шекспіра на землі. Справжній принц Гамлет нібито говорив і діяв від імені батьківського привида – самого Шекспіра. Повідомлення про цю подію спонукали Жана-Франсуа Дюсі створити перший французький переклад “Гамлета” (поставлений у паризькій “Комеді Франсез” тоді ж восени) і надихнули Йоганна Вольфганга фон Гете на написання “Промови до Шекспірівського дня” (“Rede von Shakespeare-Tag”, 1771).

Коли версія п’єси Дюсі є радикальною адаптацією, покликаною змусити Гамлета відповідати вимогам французького неокласицизму, то

*Директор Шекспірівського інституту Майкл Добсон та Майя Гарбузюк.
Стретфорд-на-Ейвоні, Велика Британія, червень 2023 р.
Світлина Романа Лаврентія.*

промова Гете поклала початок присвоєнню Шекспіра як почесного батька-засновника німецького романтизму, письменника, якому судилося надихнути антикласицистичну, антифранцузьку модерну літературу новопробудженої німецької культури. Переклади “Гамлета” незабаром зайняли центральне місце в репертуарі німецькомовних театрів Західної, Центральної та Східної Європи (наприклад, версії Франца Гойфеля, Відень, 1773, і Фрідріха Шредера, Гамбург, 1777).

У Німеччині було створено національне товариство з вивчення та вшанування Шекспіра (Deutsche Shakespeare Gesellschaft, 1864) ще до того, як вона стала повністю об’єднаною національною державою (1871), а тим часом шекспірівський принц, який здобув освіту у Віттенберзі, уособлював тамтешніх інтелектуалів, які в умовах здійснення національної місії займали надто спекулятивну позицію. Подібного резонансу п’єса набуде і в Польщі. У XIX ст., в період відсутності Польщі на мапі Європи, шекспірівська Данія слугувала зручною політичною алегорією. В країні, що під владою узурпатора, який витіснив героїчний феодальний режим Старого Гамлета і править за підтримки іноземних найманців, законний принц,

прагнучи повернути собі королівство, змушений влаштовувати при дворі драми, аби спровокувати своїх переслідувачів. У своїй студії про “Гамлета” (1905 року) Станіслав Виспянський мав підстави стверджувати, що найвідповіднішим місцем для відродження цієї драми був би колишній польський королівський замок у Кракові.

Львів, як усвідомлювала Майя, і це демонструє її книжка, перебував на ключовому перетині між цими двома основними традиціями інтерпретації та постанови “Гамлета”, що зароджувалися. Обслуговуючи регіон Східної Галичини, який, незважаючи на частково “русинське” (українське) населення, у різні періоди належав до віденської імперії Габсбургів і до Польщі, львівські театри кінця XVIII – XIX ст. стали горном, де виконувалося сучасне звучання “Гамлета”. Статус принца Гамлета як символу нації, яка бореться за своє народження в умовах іноземного панування, що так помітно в німецькій та польській театральних традиціях, буде рішуче відновлений у Львові XX ст. українцями, які прагнуть шанувати і пропагувати свою національну мову і незалежність, публікуючи і ставлячи цей шедевр світової драматургії рідною мовою. На момент смерті у 2023 році Майя Гарбузюк вже брала участь у розробці та формуванні онлайн-музею про виставу, в якій це прагнення було нарешті реалізоване – “Гамлет”, поставлений у Львівському оперному театрі під час німецької окупації у 1943 році. Як і цю книгу, завершувати згаданий проєкт довелося її друзям, але він залишається свідченням бачення і науковості Майї та її колег¹.

І той онлайн-музей, і ця книжка показують, що для українських шекспірознавців було великим лихом, що Росія також вважала “Гамлета” визначальним шедевром світової драматургії, оскільки для російських імперіалістів, починаючи з XIX ст., це означало, що лише російська мова була придатною для читання чи постанови п’єси. Радянські трактування п’єси, зокрема, представляють її як урочисту й незмінну пам’ятку високої культури, яку не слід “забруднювати” локальними контекстами чи несанкціонованими художніми експериментами. Наприклад, 50-й том Великої радянської енциклопедії (опублікований в англійському перекладі 1962 року), описуючи Україну та перераховуючи її «затверджені» театри, жодного разу не згадує про існування української мови. Серед переліку тріумфів радянського театру енциклопедія ілюструє дуже умовні на вигляд російськомовні постанови “Гамлета” (у московському театрі ім. Маяковського) та “Короля Ліра” (у київському драматичному театрі ім. І. Франка), що відбулися в 1950-х роках. Тож Майїна книжка – плід вражаючого авторського дослідження про замовчувану в історії українського театру радянської доби рецепцію Шекспіра у Львові іншими мовами,

¹ Див.: <https://www.artsteps.com/view/657d8dcb3e7698b59c6de2a7>

крім російської, – триумф наукової думки над санкціонованим державою забуттям.

Майї Гарбузюк у цьому та багатьох інших аспектах Майї Гарбузюк пощастило бути учасницею і прикладом надзвичайного оновлення українського театру, театральної історії загалом і українського Шекспіра зокрема. Оновлення, що супроводжувало розпад СРСР і здобуття незалежності. Цей процес активізувався під час Революції Гідності, а згодом ще більше посилився внаслідок російського вторгнення до Криму у 2014 році й повномасштабного нападу на всю країну, що почався у 2022 році. Дуже символічно, що у своєму діалозі з англomовним світом, зокрема з Великою Британією, президент Зеленський часто цитує “Гамлета”, підкреслюючи, що питання, яке стоїть перед Україною в нинішній війні, – це “бути чи не бути”. Зігравши на початку своєї кар’єри шекспірівську Кассандру², а згодом, ставши разом зі своєю подругою і колегою Наталією Торкут провідною фігурою Українського шекспірівського центру, професорка Майя Гарбузюк стала однією з академічних і творчих хрещених матерів нового українського Шекспіра.

Мені дуже пощастило познайомитися з нею. Після того, як вона провела мене Львовом у ті щасливі сонячні дні травня 2018 року, вона повезла мене до Івано-Франківська, щоб познайомити зі своїм другом і протеже Ростиславом Держипільським та подивитися його чудового, пустотливого, готичного й дуже українського “Гамлета” з харизматичним і трохи дивакуватим Олексієм Гнатковським у ролі принца. Вони вже тоді обговорювали можливість заснування першого в історії України Міжнародного Шекспірівського фестивалю. Мрія здійснилася, з відродженням цього чудового “Гамлета” як центрального елемента, в червні 2024 року, – але, на жаль, без Майї. Останні чотириста років п’єси Шекспіра мандрували світом у пошуках нових контекстів, у яких вони могли б зазвучати по-новому. Та не знаю, де ще вони були такими живими, як в Україні.

Крім того, що Майя була видатною вченою та науковицею, вона, як виявилось, на жаль, в останні тижні її життя, стала ще й чудовою посланницею своєї нації, українського театру та Львова. У квітні 2023 року вони разом із Наталією Торкут (яка виголосила переконливу промову) приїхали до Стретфорда, щоб представляти Україну на щорічних святкуваннях з нагоди дня народження Шекспіра, а також щоб стати почесними старшими науковими співробітницями Шекспірівського інституту. Зупинялися вони у нашому з дружиною будинку в селі, це кілька миль вниз по ріці Ейвон. А через два місяці Майя знову навідалася до нас, і 26 червня ми з нею пішли до будівлі парламенту в Лондоні. Ми брали участь у заході, органі-

² Йдеться про маловідомий факт із біографії М.Гарбузюк – її виступи на сцені аматорського театру - в трагедії «Троїл і Крессіда» В. Шекспіра.

зованому Міжпартійною парламентською групою з питань Шекспіра, на честь 400-ліття “Першого фоліо” – першого зібрання п’єс Шекспіра. Майя, як завжди, була чудовою супутницею в подорожі, а особливо була схвилюваною, коли ми ввійшли до Парламентського комплексу і пройшли через Вестмінстерську залу – той самий простір, в якому Болінгброк змусив короля Річарда II зректися трону, як це драматично зображено в Шекспіра. Центральною подією вечора було виконання скороченої версії “Юлія Цезаря” – однієї з п’єс, яка могла би не зберегтися, якби не була надрукована у “Фоліо”. Для її виконання я зібрав видатну групу ветеранів Королівської Шекспірівської компанії; але найгостріший момент вечора виявив інший підтекст. Після того, як нас привітав спікер Палати громад сер Ліндсі Гойл у тій самій кімнаті, де виставлено шолом пілота, подарований за кілька тижнів до того президентом Зеленським (з написом: «У нас є свобода – дайте нам крила, щоб її захистити»), Майя вручила спікерові подарунок. Це був ляльковий Принц Гамлет з нещодавньої вистави у Львові, з запискою, в якій від імені театральної спільноти Львова й усієї України висловлювалася подяка Великій Британії за постійну підтримку.

Не могло бути доречнішого дарунка й адекватнішої амбасадорки, щоб його представити. Представляючи її книжку в цей час, хочу підкреслити, що вдячність є взаємною. У світі, настільки ж корумпованому, як Ельсинор Клавдія, героїчний приклад України у протистоянні тиранії – ціною величезних жертв – нагадав багатьом на земній кулі, не в останню чергу на батьківщині Шекспіра, про те, чого насправді варті свобода і гідність. І незважаючи на те, що деякі з наших урядів можуть бути скомпрометованими чи корисливими, ми мусимо їх захищати і зберігати. Особисто я – більше, ніж можу висловити, – вдячний за дар, яким була дружба Майї; за блиск українських театральних діячів і колег, з якими вона мене познайомила; за привілеї, який вона допомогла надати моєму Бірмінгемському університетові, підтримуючи його побратимські стосунки зі своїм – Львівським національним університетом імені Івана Франка, – стосунки, які продовжуються, щоб завдяки програмі Меморіальної стипендії імені Майї Гарбузюк видатні колеги могли відвідувати нас; а також за надихаючу вимогливість, оригінальність і розмах її наукової діяльності, що так яскраво відображена між обкладинками цієї книжки. Майя була великою європейкою і великою українкою, і саме тією реципієнткою та інтерпретаторкою, на яку заслуговує складна і життєва історія “Гамлета” у Львові. Тож нехай майбутні покоління читають цю книжку з такою ж вдячністю – у назавжди вільній і незалежній Україні. І нехай ангели відспівають її в останню путь.

Професор Майкл Добсон,

директор Шекспірівського інституту, Стретфорд-на-Ейвоні

Переклад з англійської Анни Галас

ВІД УПОРЯДНИКА

Кафедра театрознавства та акторської майстерності Львівського національного університету імені Івана Франка, вшановуючи пам'ять однієї зі своїх фундаторок та незмінної педагогині Майї Гарбузюк, дотримується принципу “дієвої пам'яті” – дбає про збереження та популяризацію напрацювань визначної театрознавиці.

Про це ж саме піклується Благодійний фонд імені Майї Гарбузюк, заснований її донькою Софією Гарбузюк і театрознавцями, випускниками кафедри. Він підтримує талановитих студентів (стипендія на навчання у магістратурі; премії за досягнення), стимулюючи їхню науково-дослідницьку діяльність, а також – ініціюючи та спонсоруючи мистецькі видавничі проекти, першим з яких і є видання “монографії за кандидатською дисертацією” М. Гарбузюк, яку Ви, шановний читачу, тримаєте в руках.

Для творчої команди, яка готувала це видання, надзвичайно важливим було довести до публікації окремою книжкою те, що М. Гарбузюк серед своїх численних планів виношувала як ідею на близьке майбутнє. Як свідчить дизайнерка журналу “Просценіум” Інна Шкльода, вони разом із М. Гарбузюк встигли підібрати ілюстративний матеріал до цієї майбутньої книжки. Проте сам текст авторка продовжувала вдосконалювати.

Після несподіваного трагічного відходу М. Гарбузюк у 2023 році упорядникові цього видання вдалося відшукати з допомогою її доньки Софії варіант тексту, датований 2017 роком. Хоч це остання відома на сьогодні редакція, навряд чи цей текст у його нинішньому вигляді було призначено для друку. Надто схожий він на дисертаційне дослідження 2007 року, попри помітні сліди пізніших допрацьовувань. Однак, не маючи інших варіантів, ми вирішили саме цей матеріал покласти в основу книжки. З одного боку, трансформуючи його під формат монографічного видання, було застосовано систему посторінкових посилань, упущено деякі обов'язкові для дисертаційної роботи структурні елементи, додано окремі коментарі, іменний покажчик. А з іншого боку, структура все ж залишилася майже незмінною, зважаючи на повагу до логіки викладу думок дослідниці, яку легко зруйнувати в разі радикальнішого втручання у текст.

Ці міркування вплинули і на наше рішення зберегти в авторській редакції формулювання висновків, не вилучати з тексту тригерні на сьогодні російські джерела, адже М. Гарбузюк досить критично користу-

ється ними, дискутує з їхніми авторами і деконструє їхній імперський наратив у тексті дослідження. Що стосується мови цитування, то у нашому виданні всі цитати перекладені українською. Важливо було також зберегти репрезентативність джерелознавчих напрацювань дослідниці, які свідчать, що М. Гарбузюк є гідною ученицею наукового керівника її кандидатської дисертації – театрознавця, історика українського театру, академіка Національної академії мистецтв України, професора кафедри театрознавства Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого Ростислава Пилипчука.

До роботи над підготовкою монографії були залучені колеги з кафедри театрознавства та акторської майстерності й редакції журналу “Прощеніум” – ті люди, з якими М. Гарбузюк системно працювала, видала не одне наукове видання та всі номери театрознавчого часопису, ті люди, які достатньо добре знали її стиль письма, щоб можна було їм довірити цей текст. Окрім того, ми заручилися і потужною організаційною підтримкою багатьох друзів М. Гарбузюк, яким тут дякуємо, насамперед генеральному директорові, художньому керівникові Івано-Франківського національного академічного драматичного театру імені Івана Франка, народному артистові України Ростиславові Держипільському та заступниці генерального директора, театрознавиці Ірині Чужинівій. Окрема подяка рецензентам, які вдумливою, уважною критикою спонукали нас переосмислити концепцію видання, змінивши деякі елементи.

Донесення до широкого кола читачів цієї без перебільшення знакової для національної гуманітаристики праці Майї Гарбузюк “Сценічні прочитання трагедії «Гамлет» В. Шекспіра у львівських театрах (1796–1997 рр.)” є не тільки дієвою формою вшануванням пам’яті визначної театрознавиці, а й важливим кроком на шляху популяризації здобутків української шекспіріани. Цей текст читається легко, оповідь втягує у захопливу подорож сторінками української національної та інонаціональної історії, яка розгорталася на наших землях.

монографія

Майя ГАРБУЗЮК

**СЦЕНІЧНІ ПРОЧИТАННЯ
ТРАГЕДІЇ “ГАМЛЕТ” В. ШЕКСПІРА
У ЛЬВІВСЬКИХ ТЕАТРАХ
(1796–1997)**

Упорядкування, наукова редакція:
Роман Лаврентій

Літературні редактори:
Ніна Бічуя, Ігор Котик

Показчик імен:
Софія Роса-Лаврентій

Дизайн та верстка:
Інна Шкльода

Формат 70x100 ¹/₁₆
Друк офсетний, папір офсетний.
Умовн. друк. арк. 20